

O pravnom i gospodarskom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj god. 1371-1496

s osobitim obzirom na ondašnje prilike u području današnje Slovenije.

Napisao kotarski rabin Dr. H. Schulsinger, Djakovo.

Na osnovu tajnog sporazuma bili su na zapovijed vojvodske braće Albrehta i Leopolda jednog dana god. 1371. Jevreji u svim gradovima Austrije bačeni u tamnicu, a cijela im imovina oduzeta. Leopold, koji bijaše svadljiv i željan zemalja, upuštao se u mnoge ratove, pa je tako država zapala u teške dugove. To je inače blagog i popustljivog Albrehta prisililo, da protiv Jevreja upotrijebi pomenuto staro i iskušano sredstvo. Uspjeh ove akcije nije bio osobit, te je samo donekle olakšao finansi jalno stanje obiju vojvoda. Stoga se odlučio Leopold, da nasiljem zadobije trajnu političku premoć i da tako osnuje svoj vlastiti vladalački dom. Malo poslije smrti Rudolfa IV. (1365), prisilio je Leopold svoga brata na razne diobe posjeda. Konačno je diobnim ugovorom od 25. septembra 1379. zadobio Štajersku, Korušku i Kranjsku i još nekoliko manjih zemalja, dok se je Albreht morao zadovoljiti Gornjom i Donjom Austrijom. Ova je nepravedna dioba imala kobne posljedice u političkom i gospodarskom pogledu za novonastale države. Nutarnje razmirice i vanjski ratovi uništili su vojnu i gospodarsku snagu pučanstva. Došlo je stoga do političkih rascijepa, daljnjih dioba, a što je najgore, gospodarsko stanje bivalo je sve gore. Za vladavine cara Maksimilijana I. opet su se udružile sve austrijske zemlje, pa je car lako mogao da dokrajči ovo žalosno stanje. Nje naprosto smio da god. 1496. izagna iz Štajerske, Kranjske i Koruške one Jevreje, koji su sačinjavali najvažniji gospodarski faktor njegovog carstva.

Neposredno poslije diobe carstva nadošlo je neko doba olakšanja za jevrejsko pučanstvo austrijskih zemalja. Nadošlo je vrijeme, gdje nije bilo muka i tegoba srednjega vijeka i gdje su Jevreji mogli nesmetano da uživaju plodove svog duševnog i fizičkog rada. No već je dioba carstva u sebi krila zametke budućih kobnih progona i pustošenja Teško, da bi došlo do „bečke gezere“, do spaljenja sviju bečkih Jevreja, što se zbilo u Beču god. 1421. na Erdberg-livadi, te do izгона cijelokupnog jevrejskog pučanstva iz Štajerske, Kranjske i Koruške, da je

ondašnje Austrijsko carstvo zadržalo svoju prvotnu slogu i jedinstvo. Pomenuta bečka katastrofa od god. 1421. ne spada doduše u okvir ove rasprave, no ipak ćemo istaknuti, kako su optužbe, koje se protiv Jevreja dizale — oskrvnjenje hostije, prodaja cručja husitima — imale jedinu svrhu, da samu osudu pred svijetom opravdaju, e bi se uzmogla konfiskovati preostale imovine Jevreja. Ove obijede, što ih je srednji vijek protiv Jevreja iznašao, bile su bez ikakovog temelja, te su služile u svrhu, da protiv Jevreja razdraže narod, potlačen i iznemogao od poreza i daća sviju vrsti. Sve to nam dokazuju mnogi pouzdani i nepristrani izvori. Jevreji Štajerske, Kranjske i Koruške krivili se zbog ubistva kršćanske djece, te nepoštene trgovine. Nikakova sudbena istraga ne bijaše provedena, a niti im se moglo dokazati ma što, što bi ih moglo teretiti. Navodi, što ih sadržaje edikt izгона od Maksimilijana I., imaju očitu svrhu, da okrutnoj odredbi dadu bar neku sjenu opravdanja i da uvjere puk o krivnji Jevreja. To se dakako moglo postići samo na taj način, da se povežalo religijozne i ekonomske motive. Obijeda ubistva kršćanske djece i te kako djeluje na niže, fanatične slojeve puka, dok je obijeda nepoštene trgovine dala otmjenijem sloju pučanstva prilike, da se na lagan način za uvijek riješi svojih neugodnih jevrejskih vjerovnika. Što zemaljski staleži unutar 69 godina vladanja „jevrejskog cara“, Fridriha nijesu mogli da postignu, uspjelo im je u trećoj godini vladanja njegovog sina. Izgon Jevreja iz Štajerske, Kranjske i Koruške u god. 1496. označuje nam konačnu točku odsjeka, koji počimlje utamničenjem Jevreja god. 1371., a točno je ograničen ovim katastrofama.

O pravnom i gospodarskom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj u razdoblju od 1371—1496 pružaju nam razni gradski i državni arhivi mnogo interesantnoga materijala. Ovaj materijal temeljito i objektivno su obradili J. E. Scherer u svom djelu: „Rechtsverhältnisse der Juden in deutschösterreichischen Ländern“ i Artur Rosenberg u svojoj radnji: „Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark“. No kako ovi radovi baziraju isključivo na vrelima nejevrejskog podrijetla, to mogu da pruže samo nedostatan i manjkav materijal za istraženje ondašnjih prilika. Nije im poznat ondašnji jevrejski općinski život, a ni unutarnje prilike jevrejskog obiteljskog života. Hoćemo li dakle da obradimo pravne i gospodarske prilike Jevreja u srednjemu vijeku, tad je potrebno, da se poslužimo i jevrejskim izvorima, koji nam u izobilju stoje na raspolaganju u razdoblju srednjega vijeka. Jedino ako se poslužimo jevrejskim izvorima, moći ćemo, da upoznamo pravi jevrejski život prošlosti sa svim njegovim svijetlim i tamnim stranama. Samo ako se kombinirano služimo i jevrejskim i nejevrejskim podacima, moći ćemo da objektivno prikažemo tadašnji jevrejski život.

Od velike su važnosti za povjesno istraženje našeg odsjeka djela „Terumat-ha-dešen“ (navadajat ćemo ga pod „T“) i „Pesa-

kim u — Ketabim“ (navadjamo ga pod „P“, što ih je sastavio rabi Izrael Isserlein (1390—1460) Autor bio je od 1427. do 1435. zemaljski rabin Štajerske, Kranjske i Koruske sa sjedištem u Mariboru (P 15), a kasnije u Wiener Neustadtu, koji je u ovo vrijeme takodjer spadao pod Štajersku. Bio je to čovjek istinoljubljiv i vrlo objektivan. S bliza i daleka upravljalo se na njega „šeelot“ (pitanja) ritualne i pravne naravi. (Nekoji doduše misle, da su ovi upiti nastali zbog vanjskih okolnosti, no autor ih je svakako sam kombinirao. Vidi Sifte-Kohen k Jore-Dea 196; te Bet-Samuel k Orah-Hajim 130). Pitanja su uzeta iz svakdanjeg života, pa i u njegovim „tešubot“ (odgovorima) nalazimo upletene razne reminiscence i događaje u općinama. Responze su tako formulovane, da im se praktička svrha iz halahičnog im sadržaja lako razabire. Time dobivamo vjernu sliku života jevrejskog pučanstva na području Štajerske, Kranjske i Koruske, što je tim interesantnije, jer ovo područje velikim dijelom sačinjava današnju Sloveniju.

Diobom Austrije u god. 1379. rastavljene su novonastale države samo politički, gospodarska im veza time nije štetovala. Medjusobna tržišta za razne proizvode gospodarstva i kućne industrije morala su se i nadalje uvažiti, već zbog raznolikosti načina ishrane, što su ih pojedine zemlje svojim stanovnicima pružale. Mnogo su nadalje doprinjele održanju ove gospodarske zajednice brojne trgovačke ceste Austrije, preko kojih se kretao tranzitni promet za Italiju, Češku, Njemačku, Madžarsku i Orijent. Uza sve to došlo bi obzirom na političku i finansijalnu krizu i do gospodarskog preloma izmedju novih država, da nije bilo Jevreja. Jevreji su u sredovječnoj svjetskoj trgovini zapremali uvaženo mjesto, pa im je uspjelo, da i ovu gospodarsku zajednicu svojim medjusobnim vezama održe. To je naročito važno za Jevreje Štajerske, Koruske i Kranjske. Oni su u gospodarskom pogledu već u 13. stoljeću mnogo toga učinili, a krajem 14. i kroz cijelo 15. stoljeće bili su jedini posrednici izmedju domaće i inozemne trgovine, a i jedini, koji su mogli da predujme kapital, potreban za trgovinu. Kako se je tijekom stoljeća u Jevreja Štajerske, Kranjske i Koruske razvila trgovina i novčarstvo, na osnovu dokumentarnog materijala dovoljno je prikazano s pozvane strane. Mi ćemo stoga da sistematizovano prikazemo samo poneke stvari iz pravnog i gospodarskog života Jevreja ovih zemalja, kako se očituju iz responza Izraela Isserleina.

Jevreji su došli u priliku, da trguju vinom, jer su ih često zapadali zabljenjeni vinogradi. (T 202, 203, 204, 205). Imali su razne vrste vina; „... mogli su da biraju izmedju jakog i slabog vina, te nijetkog, prozirnog i slatkog“ (T 34). Pojedini Jevreji dobili su od zemaljskih knezova naročite slobode u pogledu trgovine vinom. Tako je Fridrik III. dne 31. marta 1478. dozvolio sinu Abrahamu Maula u Mariboru, da do opoziva sinije godišnje 24 bačava „kršćanskoga vina odvesti i na povoljnom mjestu

prodati.“ (Mon. Habs. I. dio 2, str. 722, br. 668; Rosenberg J. u Štajerskoj, str. 31, bilj. 3). Za vrijeme berbe običavali su Jevreji, da u okolini pokaupke količinu groždja, koja im bijaše potrebna za proizvodnju ritualnoga vina (T, 202, 329). Tužba što ju je kod vojvode Ernsta protiv jevrejskih vinotržaca u Ptuju podigao nadbiskup u Salzburgu, da zaštiti interese svojih jevrejskih podanika, dokazuje nam, da su se na području trgovine vinom osobito isticali ptujski Jevreji. Na zahtjev zemaljskih staleža, koji su Jevreje krivili zbog svoje gospodarske propasti u 15. stoljeću, odredio je Fridrik III. dne 6. nov. 1445., da se Jevreji od tog časa ne smiju baviti trgovinom venecijanske robe, izuzev „vina, ako ga za svoja potraživanja uzimlju“ (Landhandfeste, 17).

Iz posljednjeg se razabire, da su Jevreji Štaj., Kranjske i Kor. stajali u uskoj trgovačkoj vezi s talijanskim austrijskim zemljama i s Venecijom. Obitavali su obično uz trgovačke ceste, koje su vodile u Italiju, u Mariboru, Ptuju, Celju, Ljubljani, Kranju, pa su često polazili u Italiju, da ondje nabave potrebnu im robu. Jedamput u godini polazili su iz ritualnih razloga u ove krajeve; ondje bi naime kupovali etrog, koji je propisan za službu božju na blagdan sukot, a uspjeva jedino na jugu. U tu je svrhu Albrecht III. dne 29. juna 1389. podijelio popratno pismo Jevrejima Abrahamu Treueru, Abrahamu od Landshuta i Eliasu Valih (ovaj pače bijaše iz Italije, Valih-Welsche, Talijan). (Vidi Schlager: Wien. Skizzen II., 214, Lichnovsky: Gesch. d. Hauses Habsburg IV, 2173; Wiener, Regesten, str. 235 br. 136; Scherer 398; Kraus, Wiener Geserah 155). Otkada je bila zabranjena trgovina s Italijom, pridolazilo je kriomice tek nekoliko komada etroga. Ponajljepši zadržani su u Mariboru, a samo skriveno je po koji lijepi komad došao predstojniku u Neustadt (Leket Jošer, ed. Freimann, Berlin I. 149. Desilo se katkada, da je po nekoliko jevrejskih općina dobilo samo jedan etrog. Taj bi onda razrezali na više komada, pa bi svako mjesto dobilo svoj dio, da se tako udovolji propisu zakona. Tek naknadno obratile su se ove općine upitom na Isserleina, da li im je postupak u smislu propisa ispravan. Taj slučaj vrlo je začudio rabija i on im ozbiljno savjetuje, da se takvih novotarija u buduće kane.

Trgovina je konjima težak posao, jer iziskuje mnogostrano znanje, a ipak su Jevreji i na tom području pokazali svoju sposobnost. Prilikom velikih godišnjih sajмова u trgovačkim centrima dolazili bi i Jevreji s velikim dagonom konja. (T. 130). Kod takvih zgoda bili su jevrejski trgovci izvrnuti smetnjama sa strane nejevrejskog pučanstva. Mnoga mjesta branila su im prolaz, jer su se bojala njihove konkurencije. Prilikom ovakovog događaja upravljn je na Isserleina sljedeći upit: „Imade mjesta, u koja Jevrejin ne smije da stupi, jer će u protivnom slučaju biti kažnjen zatvorom ili smrću. Da li je u takvom slučaju dozvoljeno, da se Jevrejin preobuče u hrišćanina, ili da hoda golglav, da se ne bi prepoznao?“ (T 197). Pitanje je očito

stavljeno u interesu onih, koji posjećuju vašare, te onih malih trgovaca, koji polaze od kuće do kuće, da prodaju svoju robu. To se razabire i iz odgovora, koji kaže: „Ako je život kojeg Jevreja u opasnosti, tad se smijemo poslužiti ovom varkom, ako li se pako radi o tome, da se time izmakne mitnici ili carini, tad je takova varka nedopuštena“. — Jevreji su se živo bavili i trgovinom drva, koja je već i u ono vrijeme bila važna privredna grana pučanstva onih šumovitih gorskih krajeva. Mnogo je tome još pridonosao i razgranjen brodarski promet, koji se vršio po većim rijekama, a kojeg su i Jevreji za podržavanje svoje trgovine upotrijebijavali. (T, 240, Baumgarten, J. in Steiermark, str. 37). Drvo je obično u splavama dolazilo do stovarišta, odakle ga se životinjama prenašalo do odredišta. I Jevreji bili su kod ovih teških radova namješteni kao radnici, i bijahu sretni, da na taj način mogu zaraditi svoj svakidani kruh (T 318). Sve grane privrede, koje su im bile slobodne, morali su Jevreji da iskušaju; nijesu zaostajali u sposobnosti i spretnosti za nejevrejskim pučanstvom, no manjkala im je stalna i sigurna privreda koja bi im obezbijedila život. S uspjehom su uzgajali krave, ovce i koze, čemu je pogodovalo samo tlo, a u vezi s time stvorili su i proizvodnju mlijeka i sira. Sir, koji bijaše ritualno priredjen, umotao bi se u vrećice, providjene pečatom, a kršćanski bi radnici ovaj sir raznašali na sve strane. Katkada se dešavalo da je odašiljač pretrpio veliku štetu, jer se je povrijedio pečat, koji je bio pričvršćen u svrhu kontrole. (T 206). U okolici Maribora bio je osobito uvriježen uzgoj koza. Ove koze uzgajali su Jevreji sami ili po plaćenim kršćanskim pouzdanicima (P 129, 130, 167).

Jevreji ne bijahu u trgovačkoj vezi samo sa seljacima i gradjanima, već i sa svećenicima i studentima (P 27 = Leket Jošer II, 13; P 112 = L. J. II, 14). Na Isserleina stigao je upit, smiju li se svećenicima prodavati knjige nejevrejskog sadržaja „sefarim pesulim“. Isserlein zabranjuje prodaju samo onih knjiga, za koje se jasno razabire, da im je sadržaj crkven i da služe u crkvene svrhe, a dozvoljava prodaju ostalih, jer je „sadržaj većine ovih knjiga juridički, medicinski, filozofski, matematski, geometrijski i muzički“ (P. 27). Prodaju pergamene i tinte svećenicima i studentima zabranio je Isserlein obzirom na jednu prijašnju odluku (rabi Elijezer iz Češke i rabi Izak Or-Zarua). U pogledu prodaje gušćih pera, koja su svećenici i djaci rabili za pisanje, nije naš rabin mogao da donese konačnu odluku, jer u Wiener-Neustadtu ne bijaše kompletnog Or-Zarua, koji bi ga u toj stvari mogao da uputi (P. 112).

Jevreji općenito nijesu smjeli da budu zanatlije. Pogotovo kad su se početkom 15. stoljeća učvrstili cehovi, ne bijaše Jevreju moguće, da se održi u njihovoj sredini. Uza sve to bilo je u Jevreja zlatara i rezbara pečata, kako to iz ondašnjih spisa razabiremo. S ovim je zanatom u uskoj vezi kupnja i izmjena

zlata, srebra i novca (T 281). Ova je privredna grana bila otežćana raznim ograničenjima zemaljskih knezova, tako da se iz nje nije moglo razviti stalno vrelo privrede za jevrejsko pučanstvo. (Vidi Scherer 390).

Kako je Jevrejima bila onemogućena svaka privreda, to ih je njihova poduzetnost privela na novo područje, na novčarstvo. Pod utjecajem Italije razvila se s izlazištem u Stajerskoj trgovina novcem, koja se je uskoro jevrejskim radom proširila u sve strane, pa i u Korušku i Kranjsku. Muškarci, žene (T 242) i cijele obitelji bavile su se intenzivnim novčanim poslom. Za obavljanje većih posala stvarali bi se finansijski konzorciji, koja bi sačinjavali trgovci jednog grada, a često i raznih gradova. Tako su primj. rice Muš od Maribora, brat mu Hačim od Celja, te sinovi S blajna od Celja, dugo vrijeme zajednički provadjali svoje novčane poslove (Rosenberg str. 44, Exkurse VII). Novčani posao obavio bi katkada jedan, a poslije nekog vremena prenio bi ga djelomice ili potpuno na drugog, tako bi prvotni vjerovnik opet došao do novaca, i ujedno time povećao promet svojeg poslovanja (T 301, 303). Želja za zaradom bila je tolika, da su mnogo unašali u promet sam miraz nedoraslih, ako se radilo o sigurnom i uspješnom poslu (T 300). Često se dešavalo, da se mnogi bogati Jevreji, koji bilo iz religioznih ili kojih drugih razloga, nijesu bavili novčanim poslom, pa bi svoju imovinu stavili na raspologanje svojim rođacima ili poznancima, bilo bez ikakove odštete ili uz neznatan kamatnjak (T 302). Novac uložen kod svjetovnih i crkvenih dostojanstvenika bio je redovno tako siguran, da je potpao pod poreznu dužnost. Ipak se Isserlein iz svoje mladosti pominje sljedećeg događaja: „Nekolicina bogatih Jevreja u Austriji imali su kod knezova i prelata velika potraživanja, pa su kroz nekoliko godina živjeli u velikoj brizi, jer nijesu znali, kako će se to zapravo da svršiti“. (T 342). Razlog, zašto se toliko zatezalo plaćanjen, nije u ovoj reminiscenciji naveden. Bit će da je to bilo zbog nestašice novca i gospodarske krize onog doba, akoprem su tako veliki zajmovi obično služili u svrhu proširenja posjeda ili slobode trgovanja. (Vidi Ros. Exc. V). Sve uža trgovačka veza Jevreja s plemstvom i klerom imala je za posljedicu, da su ovi upoznali poslovanje s novcem, pa bi štitili Jevreje od smetnja i progona sa strane pučanstva. (T 83, 195, 196).

Ovo se stanje krajem 14. stoljeća u toliko promijenilo, što je plemstvo i svećenstvo moglo da napusti jevrejski kapital. Upoznali su poslovanje s novcem, a i posjedi su im se u veliko uvećali. Od onog vremena jedino su zanatlije i seljaci u trgovačkoj vezi s Jevrejima (T 298, 309), dok bi se gornji slojevi samo u slučaju prijekne nužde poslužili jevrejskim novcem. (Vidi Ros. 51). Ovaj gospodarski obrat imao je za posljedicu i djelomično preseljenje jevrejskog pučanstva. Jako dugo, dok su mušterije jevr. novčara bili plemići i otmjeni građani, morali su Jevreji zbog lagljeg obavljanja posala da stanuju u gradu.

Kad se to kasnije promijenilo, pa se na Jevreje stali obraćivat samo seljaci i stanovnici sela, morali su i Jevreji da napuste grad i da se presele na selo. (T 243, 108, P 243).

Uporedo sa gospodarskim propadanjem polazilo je i pogoršanje novca. Dok je 100 godina prije isti novac bio od srebra ili zlata, bio je u ono vrijeme u prometu bakren novac, legiran s malo srebra (P 54, L. J. II. 62). U tome se pošlo tako daleko, da se god. 1436. bečki i gradački novac u Štajerskoj nije primaj, pa je Fridrih III. morao da naredi, da dva helblinga vrijede jedan fenig i da se bavarski i strani novac ne smije rabiti. (Böheim, Chron. Wr. Neustadt I, 111). Računska je jedinica bila funta (hebr. litra), koja se sastojala od 240 feniga (hebr. pesita) (T 303). Uz uobičajen novac plaćalo se i srebrom prema metalnoj mu vrijednosti. Bit će, da je ova zlatna ili srebrena jedinica identična s hebrejskom riječi „sakuk“, o kojoj se u responzama češće govori, a koje prema Isserleinovom računu imade vrijednost od 5 funti bečkih feniga (T 342). Trgovina krivim novcem preuzela je toliko maha, da je vlada putem jevrejskog majstorskog sudišta jevrejskim trgovcima zabranila kupnju i izmjenu ovakvog novca pod prijetnjom prokletstva (herem) (T 381). Kao platežno sredstvo rabile su se katkada i naturalije, osobito ako se radilo o podmirenju duga (T 205).

Bilo je u interesu samih knezova, da olakšicama i privilegijama na području trgovine, podignu poreznu snagu Jevreja. Potpomagali su lihvu, kako da poreze što veće dignu. Napose bili su austrijske vojvode, što se tiče privilegia u pogledu lihvarskih poslova, vrlo širokogrudni. Vojvoda Fridrik II. odredio je u svom privilegiju za Jevreje od 1. jula 1244. (član 30, da kamatnjak iznaša po funti i tjednu 8 feniga, dakle 133 33% godišnje. Ovaj kamatnjak zadržan je još u privilegijama Otokara (1255) i Rudolfa Habsburškog (1277). Tek god. 1338 snizili su bečki Jevreji kamatnjak na tri feniga po funti i tjednu i to u znak zahvalnosti, što im je vojvoda pomogao za progona u Pulkanu (D. Austrija) i Wolfsbergu (Kranjska). (Quellen zur Geschichte d. Stadt Wien, II. 1, 158; Copie d. Zinsreverses b. Schwarz, Gesch. d. J. in Wien, str. 34). Kamatnjak je u srednjem vijeku ovisio o mogućnosti gospodarskog razvitka dotične zemlje. Čim viši gospodarski razvitak, tim niži bijaše kamatnjak. Kod Jevreja je još napose dolazio u obzir riziko, koji bijaše skopčan kod poslovanja novcem. Kamati se počeli uračunavati danom, kad je zajam podijeljen, i računali se po tjednu sve do platežnog roka, kako je bio predviđen u dužnikovoj obvezi. U slučaju da bi se ovaj rok prekoračio, bile su predviđene zatezne kamate s istim ili većim kamatnjakom. Prema Isserleinu (T 342) bio je platežni rok „zeman-ha-zekifa“ u jevr. općinama u Štajerskoj god. 1416. prema statutu ustanovljen s nekih tri semestra (tekufot). Pomenuta razlika izmedju običnih i zateznih kamata bila je određena platežnim terminom, od kojeg bi se zaostale kamate pribrajale

glavnici i onda se računalo po običnom kamatnjaku, koji je iznašao tri feniga po funti i tjednu (T 303). Osiguranje zajma uslijedilo je ponajprije usmenim dogovorom, pa bi dužnik obično vjerovniku ostavio neki zalog (T 309, 200). Ova se forma počela napuštati, pa je prevladala pismena dugovna obveza. (T 301, 303, 304, 331). Bitno ove obveze bila je klauzula, prema kojoj dužnik vjerovniku jamči za ispunjenje obveze svojom osobom i imovinom (T 331). Druga je klauzula sadržavala odredbu, prema kojoj se dužnik obvezuje, da će u slučaju, ako zakasni plaćanjem, sam poći ili poslati stanoviti broj sv. jih zamjenika u neku gostionu, koju bi odredio vjerovnik. Zamjenici će na trošak dužnika tako dugo ondje da ostanu, dok se dug ne otplati (Rosenberg str. 69). Ovo jamstvo imalo je svrhu, da svojim velikim troškovima izvede neki pritisak na dužnika i njegove jemce. Isserlein to nazivlje „učin“ (P 104). Daljnji je način osiguranja bio, da se dug uknjiži u službenu knjigu u t. zv. „Judenbuch“. Ova je knjiga imala zadaću, da paralizira falzifikovanje pečata i dokumenata, o kojeg su okrivljivali Jevreje. Za Štajersku dokazuju jevrejski i nejevrejski izvori, da su se i ondje na ovaj službeni način registrovala jevrejska potraživanja. (L. J. I, 32; zam. arhiv, Graz 7899g; i vidi Rosenberg str. 67; Pollak, A zsidók Bécs-Ujhe-lyen 31).

Počam od vladanja Fridrika III. dalje može se i za Štajersku, Kranjsku i Korušku dokazati, da su bili u trajnom posjedu, jevrejskog regala. To bijaše pravo na nekom teritoriju držati Jevreje, braniti ih i utjerivati poreze od njih. Porezi bi se ispisali u nekoj ukupnoj visini za sve tri zemlje ujedno, a naročito u tu svrhu imenovani ubirači („Absamler“) bi ih ubirali. Ubiračima bi imenovali najuplivnije i najbogatije J-vreje, pa bi oni uslijed česte ekonomske bijede ove poreze često sami podmirili. Na osnovu raspisanih poreza, svaka je općina imenovala 5 osoba, koje bi procijenili porezni udio pojedinih članova (T 344). Procijemba bi uslijedila na osnovu priznanja dotičnog porezovnika, ili bi to uslijedilo procijembom njegove imovine. (T 342). Posljedni način bio je običajan i ispravan, jer je morao navesti svaki pojedini predmet, pa se tako predsusrelo varanju. U jednoj svojoj velikoj responzi, opširno raspravlja Isserlein o poreznom sistemu onog vremena (T 342). Ovdje ćemo da iznesemo ponajvažnije iz njegovog prikaza. 1) U stvarima poreza odlučuje običaj a ne halaha. 2) Siročad, koja posjeduje neki imetak, dužna je da plaća porez. 3) U nekim krajevima jevr. radnici i radnice, koji kod svog poslodavca dobivaju stan i hranu, nijesu dužni da plaćaju porez, pa ma imali vlastite imovine. 4) Hazan, koji je namješten kod stabilne općine (kehila kevua), ne mora da plaća porez. 5) U kraju, gdje je stanovao Isserlein bio je običaj, ako se netko odseli, da mora platiti porez, no samo ako je dotični porez raspisan unutar 30 dana. 6) Tko posjeduje imetak od 5 bečkih funti, obvezan je plaćati porez. 7) U austrijskim se

nadalje zemljama običavao plaćati porez i od dragocijenosti. Dolazio je u obzir zlatni nakit, drago kamenje i biserje, bilo ono slobodno ili učvršćeno na haljinama ili pojasima, a plaćalo se bez obzira na kvantitet i na to, jesu li ovi predmeti namijenjeni ženi ili djeci. 8) 40 godina prije određivala bi se za srebrne predmete vrijednost od 4 funte bečkih leniga, jer je onda novac još bio valjan. 9) Kad je porezni udio bio prevelik, običavalo se u Austriji ukupni iznos poroza sniziti za 10%, da se tako olakša teret porezovnicima. 10) Od predmeta svakidanje porabe, od odijela te posteljine nije se ubirao porez. 11) Porez se plaćao od neukamačene glavnice, bila ona u tuzemstvu ili inozemstvu. 12) Od kamata se tako dugo nije plaćao porez, dok ne bijaše prekoračen platežni rok. U protivnom slučaju pribrojali bi se zaostali kamati glavnici, pa bi se tako uvećana glavnica oporezovala. 13) Dug, koji vjerovniku nije pružao sigurnost, ili je sigurnost bila tek djelomična, morao se prema statutu od god. 1416. pod prijetnjom prokletstva istinito navesti. Svakom članu općine bilo je prosto, da preuzme osiguranje duga. 14) Najamne kuće te vinogradi potpadale bi pod porez, jer su donášali neku izvjesnu dobit. 15) U području, gdje je važio upliv Isserleinov, bio bi oporezovan i onaj, koji je uspješno radio tuđim kapitalom. U hramu dotične bi pozivali, da se pod prijetnjom prokletstva jave.

U pomenutoj responzi govori se samo o redovitim i vanrednim porezima, što su ih imali plaćati Jevreji (T 341—344), a zacijelo su privilegovani Jevreji morali da na osnovu naročitih ugovora plaćaju posebne poreze. Kraj ovih uobičajenih poreza imali su Jevreji još i druga podavanja. Kad bi se knez utaborio u gradu, u kojem bi obitavali Jevreji, morali su Jevreji da se brinu za nastambu i prehranu prataje. Ova se dužnost kasnije mogla nadomjestiti svotom od 20½ bečkih funti, koju je svotu jevr. općina morala predati maršalu dvora. Stanoviti dio ove svote podijelio bi maršal dvorjanicima, vratarima i oružnicima, dok je preostali novac zadržao sebi. Usprkos toga morali su Jevreji često vojnicima da stave na raspolaganje posteljinu i pokrivače. (T 346). Ako bi koji grad, u kojem bi Jevreji stanovali, došao uslijed rata u opasnost, tad bi i Jevreji učestvovali kod radova oko utvrda i vršili bi vojnu dužnost baš kao i Nejevreji. (T 345). Nerijetko bi se dešavalo, da se i Jevreji u obranu svojeg obitavališta ili svoje domaje late oružja. (T 328).

Jevreji su za skupe novce, a u interesu svoje trgovine novcem dobili razne povlasti. Tijekom vremena uspjelo im je, da su knezovi sami ili preko svojih povjerenika uplivali, kad bi se Jevreji tužili, da je pravni postupak protiv kršćanskih dužnika prespor. Iz ovog postupka nastala je tijekom vremena institucija t. zv. „jevrejskog suca“ (Judenrichter). Ova je institucija imala svrhu, da što laglje i što brže riješi prijepore između kršćana i Jevreja kaznene i privatnopravne naravi. Jevrejski sudac bio je

činovnik visokog položaja, a dodijeljeni mu bijahu 2 gradjana iz gradskog vijeća, 2 iz ostalog gradjanstva, te nekoliko vidjenijih ličnosti jevrejske općine (Rosenberg str. 14). Akoprem se u Isserleimovim radovima ova institucija direktno nigdje ne pominje, to se ipak na nekim mjestima pod riječi šofet ili pakid (sudac-činovnik), misli ova institucija. (T 324, 326 i P 83 i dr.) Ustroj i djelovanje ovog jevrejskog suda u mnogom se pogledu razlikovao od sujetovnog suda. Ova se razlika u prvom redu očitovala u t. zv. „Behabriefu“, kojeg je tužitelj dobio od suda kao potvrdu, da je tuženi osuđen. Posjed ove isprave nije značio, da je založni objekt ovime definitivno prešao u vlasništvo vjerovnika. Značilo je to prenos vlasništva tek za slučaj, da osuđeni nije udovoljio svojim obvezama u smislu sudske presude. Uprkos toga imao je vjerovnik, pravo, da založni objekt rabi, da ga dalje založi ili proda, samo je morao da zadrži pravo prekupa (Rosenberg, 29).

U našim izvorima spominje se „Behabrief“, koji se ali od onog, kojeg smo opisali, razlikuje. Kršćanskom dužniku prist ji pravo prekupa zaloga samo tako dugo, dok Jevrejski vjerovnik založni objekt, koji mu je sudbenom presudom pripao, ne proda. Ako je dotični objekt prodajom prešao u vlasništvo treće osobe, privatni posjednik nema pravo, da ga prekupi. Kako vidimo, od obiju pravnih definicija ovog „Behabriefa“, druga daje vjerovniku mnogo veća prava. Povjerenje u ovaj jevrejski sud bilo je toliko da su i mnogi kršćani svoje dugove prenijeli na Jevreje. Time je pravni postupak pošao s jevrejskog suda, pa se je laglje proveo. Odnosaji jevrejskog sudije spram Jevreja bili su već zbog notarijalnog prava tog sudije vrlo prijateljski. Ovo se notarijalno pravo sastojalo u tome, da je svojim pečatom zasvjedočivao jevrejke isprave. Ovo je zasvjedočivanje obuhvatalo poglavito dugovne obveze kršćana Jevrejima, prenose ovih obveza, potvrde o isplati duga, prodajne ugovore o nekretnim dobrima ili dobrima, koja su kao zalozi prešli u posjed Jevreja. Iz spisa, koji nam predleže, dobro nam je poznato, da su se prenosi dugovnih obveza često vršili. Mijenja se razilaze samo u tome, kako se postupalo, kad je treća osoba, na koju je dug prenešen, htjela da taj dug utjera. U austrijskim se zemljama mislilo, da novi vjerovnik može preko suda da utjera svoj dug. (T 305). Jevrejski sudovi postojali su samo u većim trgovačkim centrima, gdje je oveci broj Jevreja sačinjavao stabilnu općinu. Kako su Jevreji Kranjske i Koruške u gospodarskom pogledu gravitirali k Štajerskoj, to su se služili i jevrejskim sudovima u Judenburgu, Brucku, Grazu, Voitsbergu, Radgoni, Mariboru i Ptuju. Tako ljubljanski Jevrejin Jekl podnaša svoju tužbu jevrejskom sucu Reinhardu od Strassburga u Mariboru na presudu (Scherer, 520; Rosenberg 25, bilj. 5). Nadalje je kod Jevrejskog suda u Mariboru, Gam, Mairov brat tužio Djuru Scheyrera iz Kranja. (Rosenberg 25, Scherer 522). U pravnim stvarima Jevreja

samih, prepuštalo se tuženome, da odredi sud, koji će da stvori presudu. (T 305). U slučaju, da je Jevrejin tužio kršćana, ovisilo je mjesto suda obično o obitavalištu tužitelja, jer je onaj dio Jevreja, koji se bavio novčarstvom, boravio u gradovima, koji su imali vlastiti jevrejski sud.

Imamo nadalje majstorski sud ili bet-din. (Obje su institucije međusobno identične. Ime im dolazi od riječi majstor, a tako se obično zvao općinski rabin, koji bijaše glava tog suda). Ovaj je sud odlučivao u preporima između Jevreja samih, u koliko se tužitelj nije poslužio svjetovnim sudom. Da su se i takovi slučajevi dešavali, razabire se iz sljedećeg: »Rabin neki izopćio je jednog Jevreja, jer se je poslužio svjetovnim sudom, gdje je njegov upliv mnogo važio, a mimoišao je bet din. Nakon što je bio udaren prokletstvom, izradio je taj Jevrejin kod vlasti, da će onaj, koji bi se kazne držao, biti teško kažnjen« (T 276). Držalo se, da je dozvoljeno služiti se svjetovnim sudom kad bi protekla godina otpusta (šemita), a da dužnik kroz to vrijeme nije udovoljio svojim obvezama, i to stoga, što se u dugovnoj obvezi izričito spominjalo, da vjerovnik smije dug da utuži kod jevrejskog a i kod svjetovnog suda (T 304). Iz tog se razabire, da tužba kod svjetovnog suda nije bila baš takova rijetkost, akoprem se je izbjegavalo. Majstorski sud bio je toliko kompetentan, a presude mu bijahu od tolike snage i vrijednost, da su i sami knezovi i istaknute ličnosti sudili u duhu jevrejskog zakona i služili se sličnom presudom majstorskog suda, kadkod bi sudili razmirice Jevreja. Tako je vojvoda Rudolf IV., sudija u preporu između Muša, unuka Isserleinovog iz Maribora, te Hakima iz Graca, dne 19. marta 1364. odlučio, da Hakim svojoj ženi ima da dade još daljnjih 1000 fl., koji će poslije njene smrti da pripadnu onome, kojemu bi prema jevr. pravu trebali da pripadnu (»da hin si nach judischen recht pillich gefallen sol«). (Haus Hof- und Staatsarchiv in Wien; Rosenberg str. 11, bilj. 4.)

Kraj novčane kazne (kenas), te kazne zatvorom (tefisa), mogao je majstorski sud još i da udari prokletstvom (herem). Ovo prokletstvo imalo je nekoliko stepeni i bilo je najjače orudje općinskog vijeća u vjerskom i gospodarskom pogledu spram pojedinca (T 381, 342). Ovu je kaznu priznavao i sam vladalac a često ju je i sam primijenjivao. Tako je Fridrik III. naložio dne 14. aug. 1477 jevrejskom majstoru Moši iz Radgone, da oprosti mariborskom Jevrejinu Davidu onih 12 forinti, kojih je prema osudi trebao da plati za gradnju jevr. škole u Mariboru, jer dotični neće više ondje da stanuje, pa ga se stoga ne može kažnjavati prokletstvom ili kojom drugom jevrejskom silom (»deshalben mit kainen pan und anderen iudischen twang bedrängen zu lassen«). (Archiv f. d. Kunde öster. Geschichtsquellen, III. str. 81). Sa druge strane smio je osudjeni da apelira na zemaljskog kneza zbog nepravedno odmjerene kazne prokletstvom (T 367). Razlog, što se knezovi miješali u kompetenciju jevrejskih sudova, bit će,

što su rabini spram svojih ličnih neprijatelja zlorabili svoju moć prokletstva. U našim vrelima ne nalazimo na kakav podatak, da koji knez rabinima uopće brani izricanje kazne prokletstva. Na jednom mjestu, pričajući o svojoj mladosti (T 276), kaže doduše Isserlein, da se za njegove mladosti i sami rabinski učenici nijesu držali prokletstva, što su ga izrekli strani rabini, jer je gospodar dotične zemlje onima, koji bi se prokletstva držali, zaprijetio novčanom i tjelesnom kaznom. Samo se ovaj izvještaj ne tiče zemalja, o kojima mi raspravljamo, već stranih zemalja, u kojima je Isserlein proboravio svoje studije.

Izagnanje Jevreja iz Štajerske, Kranjske i Koruške predvidio je čovjek, koji u Njemačkoj nije bio nepoznat, a zvao se Izak Zarfati. On je, kako nam to Isserlein javlja (P 15) god. 1427. boravio u Koruškoj. Nekoliko godina kasnije preselio se Zarfati u Tursku, odakle je upravio okružnicu na Jevreje Njemačke, naročito one, koji borave u gradovima Švapske, područja Rajne, Štajerske, Moravske i Mađarske. U toj okružnici ih pozivlje, da ostave ono mučilište, što ga predstavlja Njemačka i da se presele u Tursku, »koja je zemlja, gdje ne uzmanjkava ništa, ma baš ništa«. Akoprem je ova okružnica uslijedila na poziv dvojne oduševljenih omladinaca (Vidi Grätz: Gesch. d. Juden, Leipzig 1864, VIII. str. 287, bilj. 6), to je Zarfati za svojih putovanja po Njemačkoj i za svog boravka u Koruškoj morao da zapazi neodrživo stanje Jevreja u tim krajevima, pa je zacijelo radio iz vlastite inicijative. Uslijed ovog poziva mnogi su Jevreji pošli u Tursku, a odande u Palestinu, pa je jamačno među njima bilo i Jevreja iz Štajerske, Kranjske i Koruške. Kako iz našeg izvora proizlazi, preselili su se Jevreji, koji su obitavili u južnim provincijama, u Gorici, Gradiški i Trstu, dok su se ostali naselili u Donjoj Austriji, te u županiji Šopronjskoj, u području t. zv. »sedam općina« Mattersdorf, Kobersdorf, Lackenbach, Frauenkirchen, Deutsch-Kreuz i Kittsee.

Tek nakon 300-godišnjeg progonstva smjedoše Jevreji da se vrate u ove zemlje. Zasluga je cara Josipa II., da je prekinuo sa stoljetnom tradicijom i da je sve pokrenuo, „kako da mnogobrojne članove jevrejske nacije učini korisnijim po državu, nego što su to dosada u svojim ograničenim privrednim granama mogli biti“ (Zem. arhiv, Graz). Svojom odredbom od god. 1781. kojom određuje, da Jevreji smiju pohađjati gradačke sajmove, dao je podlogu za daljnje olakšice, napose u pogledu prolaznog zadržavanja i naseljenja Jevreja u tim krajevima. Tek je godina 1867. donijela konačno zakonsko riješenje jevrejskog pitanja.

